

Hvor kan man læse mere?

ASGERD GUDIJKSEN

ORDBØGER

Bornholmsk, ømålene og jysk har hver deres ordbog, der beskriver landbefolkningens sprog inden mekaniseringen.

Ømålsordbogen beskriver sproget på Øerne. Den dækker primært perioden fra ca. 1850 til ca. 1930, dvs. fra det tidspunkt hvor man for alvor begynder at have oplysninger om dialekterne til det tidspunkt hvor mekaniseringen af landbruget begynder at slå igennem. Den indeholder både særdialektale ord og "helt almindelige ord" som dialekterne har tilfælles med rigsmålet, fx *af, gris, han, gøre* (men ofte har disse ord en betydning eller brug der ikke findes i rigsmålet). Opslagsordene følger Retskrivningsordbogen, dvs. at særdialektale ord har den stavemåde de ville have haft hvis de havde eksisteret i rigsmålet. Undertiden kan den dialektale udtale være meget forskellig fra opslagsformen, og i de tilfælde vil der være henvist fra en mere udtalenær skriveform, fx henvises der fra *hertel* til *hyttel* 'stor, kraftig kæp', 'dreng der er stor af sin alder' m.m. (*hertel* gengiver den falsterske udtaleform af *hyttel*). Ordbogen indeholder oplysninger om ordenes udtale, bøjning og betydning. Brug og betydning er illustreret ved citater. Den bringer også ordsprog og talemåder. Ordbogen lægger stor vægt på også at beskrive den kultur som dialekterne indgår i. Det udmønter sig ikke mindst i de såkaldte leksikonafsnit. I ordbogsartikler der behandler betegnelser for centrale arbejdsgange og redskaber, er der sammenhængende beskrivelser. Under fx *bage* er der en beskrivelse af

bageprocessen i de gamle, murede ovne. Og under et opslagsord som *fastelavn* beskrives fastelavnsdagens gilder, optog og lege. Til ordbogen hører der et tillægsbind med forkortelseslister o.l. og med forklaring af fagudtryk. Ømålsordbogen redigeres på Institut for Dansk Dialektforskning ved Københavns Universitet og er planlagt til at skulle omfatte 15 bind. Foreløbig er der udkommet 6 bind (*a-hanhund*).

Jysk Ordbog dækker samme periode og følger nogenlunde de samme redaktionsprincipper som Ømålsordbogen. Den medtager ligeledes både fællesdanske og særdialektale ord, opslagsformerne følger ligeledes Retskrivningsordbogen samtidig med at der er henvisninger fra sideformer og udtaleformer, og også *Jysk Ordbog* indeholder mange citater. *Jysk ordbog* redigeres ved Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Århus Universitet. Også *Jysk Ordbog* vil blive en omfangsrig ordbog, men kan ikke opgøres i bind. *Jysk Ordbog* publiceres nemlig på internettet. Fra selve ordbogsartiklen er der nyttige links til uddybende oplysninger, bl.a. kort over dialekttræk med forklaringer. Indtil nu er *a-grø* publiceret.

Bornholmsk ordbog er noget ældre end *Jysk Ordbog* og Ømålsordbogen. Den udkom 1908, men lå allerede færdigredigeret ca. 1850. I modsætning til de to andre er den redigeret af én mand, skolemanden Espersen (der i øvrigt selv var bornholmer). Ordbogen er da også mere kortfattet redigeret end *Jysk Ordbog* og Ømålsordbogen, og den medtager ikke konsekvent de fællesdanske ord der indgår i bornholmsk. De etymologiske oplysninger er ofte forældede, og ordbogen kunne i det hele taget godt trænge til en afløser. Det er desværre tvivlsomt om et sådant projekt kommer i gang. *Bornholmsk ordbog* afviger endelig fra andre danske dialektordbøger ved at opslagsordene er på bornholmsk, hvad der kan gøre den lidt vanskelig at bruge. På Institut for Dansk Dialektforskning kan interesserede imidlertid rekvirere et register til ordbogen.

Selv om Jysk Ordbog og Ømålsordbogen endnu er uafsluttede, er man ikke afskåret fra at finde oplysninger om ord længere fremme i alfabetet. Der er udgivet en række ordbøger der dækker mindre områder (se litteraturlisten). Desuden foreligger der en ældre ordbog der i princippet omfatter hele Jylland: præsten H.F. Feilbergs *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. Ordbogen er i fire bind og stadig imponerende som enkeltmandsværk betragtet, men som Feilberg også selv antyder det med sin titel, er de enkelte jyske dialekter ujævnt repræsenteret, især er østjysk underrepræsenteret. Som oftest vil man dog kunne finde det ord man er interesseret i, men ordet kan udmærket have haft større udbredelse end det fremgår af artiklen, ligesom det kan have haft andre betydninger, udtaleformer mv. end dem der er registreret i Feilbergs ordbog.

Endelig må man ikke glemme *Ordbog over det danske sprog* ("den store danske ordbog"). Selv om ordbogen primært er en ordbog over rigsmålet, medtager den mange dialektord og dialektale betydninger.

INTRODUCERENDE FREMSTILLINGER

Den store Danske Encyklopædi indeholder under opslaget *danske dialekter* en koncentreret gennemgang af de vigtigste dialekttræk, illustreret med fire kort. Hvis man ønsker flere oplysninger og måske også gerne vil høre hvordan dialekterne lyder, er der dels en trykt bog, dels et websted man kan ty til.

Bent Jul Nielsen og Karen Margrethe Pedersen: *Danske Tale-sprog* (1991) er oprindelig skrevet til brug for undervisningen i gymnasiet (og indeholder derfor spørgsmål og opgaver), men fungerer også godt som introduktion til emnet for andre interesserede. Den indledes med afsnit om begrebet dialekts afgrænsning i forhold til regionalsprog, sociolekt og rigsmål, om sprogskitte og

tosprogethed og om holdninger til dialekter. Derefter følger en oversigt over dialekttræk, fx stød og vokaltræk, med tilhørende kort. Bogens hoveddel udgøres af sprogprøver, gengivet med en lettilgængelig lydskrift og forsynet med kommentarer, der uddyber kapitlet om dialekttræk. Sprogprøverne er indspillet på et tilhørende bånd. Der er udvalgt 10 områder. Hvert område er repræsenteret ved en prøve med ældre, traditionel dialekt og yngre regionalsprog. De ældste indtalere er født i 1890'erne, de yngste i 1970'erne.

Internetprojektet Dansk lydhistorie (<http://www.statsbiblioteket.dk/dlh>) har 22 dialektale lydprøver (10 fra Jylland, 11 fra Øerne og 1 fra Bornholm), alle med traditionel dialekt. De fleste indtalere er født lige før eller lige efter 1900. Optegnelserne stammer alle fra de to dialektinstitutters arkiver og er udvalgt af medarbejdere derfra, der også har skrevet den tilhørende tekst. Til hver lydprøve hører en gengivelse i enkel lydskrift, oversættelse og kommentarer hvor de træk der karakteriserer den pågældende dialekt, er beskrevet. Fra kommentarerne er der links til uddybende forklaringer. Til hver tekst er der endvidere fyldige henvisninger til dels litteratur *på* dialekten, dels litteratur *om* dialekten, både almene fremstillinger og specialiserede.

Uden lydprøver, men mere dybtgående er *De jyske dialekter* (1959) af Niels Åge Nielsen, der i sin tid var tilknyttet Jysk Ordbog. Bogen indeholder en grundig gennemgang af de jyske dialekter, område for område. Der er desuden mindre kapitler om ord dannelse, ordforråd og syntaks og endelig et kapitel om dialektforskningens historie og metoder hvor Niels Åge Nielsen også – veloplagt og i anekdotisk form – fortæller om egne oplevelser i forbindelse med optegnelse og båndoptagelse. Til hvert afsnit er der anført udførlige litteraturhenvisninger.

TIDSSKRIFTER

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning har siden 1980 udsendt årsskriftet *Ord og Sag* der i formidlende form bringer artikler om jyske dialekter, især artikler om ordforrådet, men også letlæste signalementer af enkelt-dialekter. På Jysk Ordbogs hjemmeside (<http://www.hum.au.dk/jysk/>) er der en oversigt over indholdet i de hidtil udgivne numre, og herfra er det også muligt at få tilgang til selve artiklerne. *Ord og Sag* kan også fås i papirudgave ved henvendelse til instituttet.

Institut for Dansk Dialektforskning har siden 1927 udgivet tidsskriftet *Danske Folkemål* (efter 2000 *Danske Talesprog*). *Danske Folkemål* var oprindelig primært tænkt som en kontaktkanal til meddelerne og andre interesserede ikke-fagfolk, men har langsomt udviklet sig til et videnskabeligt fagtidsskrift. Bind 20 (udgivet 1975) og bind 40 (udgivet 1998) indeholder generalregistre til henholdsvis bind 1-20 og 21-40. Registerne omfatter både forfatter-, sag- og ordregistre.

LITTERATURLISTE

- Alsisk Ordsamling*. 1988. Udgivet af Alsingergildet. Sønderborg: Andreas Clausens Boghandel.
- Bennike, Valdemar og Marius Kristensen. 1898-1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København: Gyldendal.
- Bjerrum, Marie og Anders. 1974. *Ordbog over Fjoldemålet* [sydslesvigsk] I-II. København: Akademisk Forlag.
- Danske Dialekttekster* 1-5. Udg. af Udvalg for Folkemaal, fra 1961 Institut for Dansk Dialektforskning. 1967-1977. København: Akademisk Forlag.
- Ejskjær, Inger og Poul Andersen. 1984-1987. *Sydsamsisk* I-II (spec. ordsamlingen). København: Akademisk Forlag.
- Spegaard, Arne. 1972-1986. *Vendsysselsk Ordbog*. Hjørring: Vendsyssel Tidendes Forlag.

- Espgaard, Arne. 1980. *Liv og Sprog på svundne Tiders Læsø II*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet.
- Espersen, J. C. S. 1908. *Bornholmsk Ordbog*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Feilberg, H. F. 1896-1914. *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Godtfredsen, L. 1972-74: *Langelandsk Ordbog*. København: Akademisk Forlag.
- Leif Henriksen. 1993. *1000 bornholmske ord*. Rønne: William Dams Boghandel A/S.
- Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg. 1995. *Ordbog over den danske dialekt i Angel*. København: C.A. Reitzels Forlag.
- Jul Nielsen, Bent og Karen Margrethe Pedersen. 1991. *Danske talesprog. Dialekter. Regionalsprog. Sociolekter*. København: Gyldendal.
- Jysk Ordbog*. Udg. af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning.
<http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html>
- Jørgensen, J. 1943. *Lollandsk Ordbog (Thoreby-maalet)*. København: J.H.Schultz Forlag.
- Ordbog over det danske Sprog* 1-28. 1919-1954. København: Gyldendal.
- Ottsen, M.B. 1963-1969. *Hostrup-dansk* II.1-5 [ordbog over vestligt sønderjysk]. Udg. af Ella Jensen og Magda Nyberg. København: J.H.Schultz Forlag.
- Nielsen, Niels Åge. 1959. *De jyske Dialekter*. København: Gyldendal.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. 1992-. København: C.A. Reitzels Forlag.

ASGERD GUDIYSEN ANSAT VED INSTITUT FOR DANSK DIALEKT-FORSKNING FRA 1994 (FRA 2000 SOM LEKTOR) MED REDIGERING AF ØMÅLSORDBOGEN SOM SÆRLIGT ARBEJDSOMRÅDE. PH.D. 1998 MED EN AFHANDLING OM ORDDANNELSE: -ET-AFLEDNINGER I DANSK MED HOVEDVÆGT PÅ DE DANSKE ØMÅL. HAR ENDVIDERE SKREVET ARTIKLER OM ORDDANNELSE, LEKSIKOGRAFI OG UDTALEMÆSSIGE FORHOLD I DANSKE DIALEKTER.